

EL-CEZİRE BÖLGESİ'NDE SELÇUKLU-EYYÛBÎ HÂKİMİYET MÛCADELESİ (1193-1243)

Mehmet Sait SÛTCÛ*

İbrahim GÛNEŞ**

Özet

Türkiye Selçukluları (1075-1308), kuruluşundan bu yana Anadolu siyasetini hem askerî hem de kültürel olarak şekillendiren bir devlet olmuştur. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Haçlılarla mücadele eden Selçuklular, diğer taraftan da Anadolu'daki diğer güçlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. XII. yüzyılın ortalarından itibaren güçlenerek ve çevredeki diğer büyük/küçük siyasî teşekkülleri ortadan kaldırdıktan sonra dönemin önemli tarihî bölgeleriyle komşu olmuşlardır: Suriye ve el-Cezire bölgeleri... Kendi bölgesine siyasî ve askerî müdahalelerde bulunan Selçuklular, Anadolu'da siyasî birlik kurma ve genişleme politikası çerçevesinde söz konusu bölgelere de yönelmiş ve gerek Anadolu'da gerek bu bölgelere hâkim olan diğer devletlerle birçok çatışma yaşamıştır. Öte yandan el-Cezire bölgesindeki güçlere hâkim olmak isteyen bir diğer bölge devleti olan Eyyubilerin faaliyetleri bu iki devletin ilişkilerini sekteye uğratmış ve iki devlet karşı karşıya gelmiştir. Böylelikle XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönemde el-Cezire Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyubi hakimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Anadolu'nun Moğol istilasına maruz kaldığı 1240'lı yıllara kadar bölgede devam eden bu mücadeleler ve çatışmalar bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda Selçukluların Anadolu'da siyasî birliğin sağlanması, yaklaşan Moğol tehditlerine karşı önlem alınması ve devletin bu dönemde en aktif dış politika olarak gördüğü Eyyubi meselesini çözme çabalarına mukabil; Eyyubilerin izlediği siyaset ve buna verdikleri tepkiler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Selçukluları, Eyyübîler, el-Cezire Bölgesi, Moğollar.*

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü / Orta çağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, mehmentsutcu@mu.edu.tr

** Dr., ibrahimgn02@gmail.com

Abstract

The Anatolian Seljuks (1075-1308) has been a state that has shaped the Anatolian politics both militarily and culturally since its establishment. Seljuks, who struggled with the Crusaders shortly after its establishment, had to deal with other powers in Anatolia on the other hand. After getting stronger from the middle of the 12th century and eliminating other large/small political organizations in the surrounding area, they became neighbors with important historical regions of the period: Syria and al-Jazeera regions... The Seljuks, who made political and military interventions towards the aforementioned regions within context of the policy of establishing political unity and enlargement in Anatolia, experienced many conflicts both in Anatolia and with other states that dominated these regions. On the other hand, the activities of the Ayyubids, as another regional state that wanted to dominate the forces in the Al Jazeera region, disrupted the relations of these two states. Thus, in the period between the end of the 12th century and the first half of the 13th century, there was a Seljuks-Ayyubids domination struggle in the al-Jazeera region. These struggles and conflicts in the region, which continued until the 1240s, when Anatolia was exposed to the Mongol invasion, are the subject of this study. In this context, in response to the Seljuks' efforts to achieve political unity in Anatolia, to take precautions against the approaching Mongolian threats, and to solve the Ayyubid issue, which the state saw as the most active foreign policy in this period; the politics followed by the Ayyubids and their response to it will be emphasized.

Key Words: *Anatolian Seljuks, Ayyubids, al-Jazira Region, Mongols.*

Giriş

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi, Süleymanşah ve I. Kılıçarslan'ın Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na karşı yaptıkları iki savaşta öldürülmeleri üzerine ciddi bir inkıraz yaşanmasına neden olmuştur. Fakat I. Mesud devrinden itibaren başlayan toparlanmanın II. Kılıçarslan devrinde ivme kazanmasıyla devlet, Anadolu'daki en önemli siyasî ve askerî güç olmasını sağlamıştır. Bu gücün getirisiyle birlikte Selçuklu nüfuzunun artması ve sınırlarını genişletmesi tabii bir hal almıştır ki Anadolu'da siyasî birliğin sağlanması ve hatta Selçukluların hâkimiyetini Anadolu topraklarıyla sınırlı tutmak istememesi de bunun doğal bir sonucu olmuştur. Özellikle Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı havzalardan biri olan el-Cezire Bölgesi, bu yönüyle Türkiye Selçukluları'nın dikkatini cezbetmiştir. Aslında Selçukluların batıya doğru göç etme sürecinden beri hem inanç hem de ticaret potansiyeli sayesinde özelde Suriye, Mısır ve Hicaz gibi bölgeler;

genelde de Doğu Akdeniz havzası bu cazibenin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Zira Türk-İslam ülküsünün hamileri olarak Selçuklular, başta Hicaz bölgesi olmak üzere Fatımîlerin hüküm sürdükleri topraklarda Şîfî dominasyonunu kırmak ve Sünnî geleneğin devamı adına mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Diğer yandan hem doğu-batı hem de kuzey-güney ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak görevi gören bu bölge, elde edilen hakimiyetin kalıcı olmasını sağlamak ve yurttaş/karındaş/dındaşlarına verimli olduğu kadar ticaret potansiyeli bakımından da uygun yeni yerler bulmak bağlamında da önem arz etmektedir.

İşte el-Cezire Bölgesi, bu yönüyle büyük bir öneme haiz olmuştur. Yukarıda tanımlanan kavşak noktasının en iyi ya da ideal karşılığı olan el-Cezire bölgesi, kadim Mezopotamya medeniyetinin ismini aldığı topraklara konumlanmış ve ticaret ile seferlerin geçiş güzergâhının merkez noktası olarak kabul görmüştür. Siyasî çehresini sık sık değişen bu bölge, Türklerin buraya gelmesiyle büyük bir değişim yaşamıştır. Türklerin bu bölgede takip ettikleri politika ve özellikle Büyük Selçukluların dağılma sürecinde yaşanan olaylar el-Cezire'nin bu değişimini daha da hızlandırmıştır. Zira bölgede irili ufaklı bazı bölgesel siyasî teşekküller olsa da bunlar içerisinde birkaç kol halinde varlıklarını devam ettiren Artuklular ön plana çıkmıştır. Fakat kendi döneminde hem Zengiler hem de Eyyûbîler karşısında tutunamayan Artuklular, bu güç düellosunu kaybetmiş ve kontrolleri altında bulunan Amid, Hisn-ı Keyfâ, Mardin, Meyyâfârikîn ile Harput şehirlerinden ibaret olan sınıra razı olarak Türkiye Selçukluları ve Eyyûbîler arasında sıkışmış bir vaziyette siyasî varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Lakin el-Cezire'nin sahip olduğu öneme mebni Türkiye Selçuklularının bölgeye ilgisi artmıştır.

Selçukların İlk Dönem el-Cezire Siyaseti

Türkiye Selçukluları hem Büyük Selçuklu İmparatorluğu hem de kendi içlerindeki mücadeleler sebebiyle II. Kılıç Arslan devrine kadar el-Cezire Bölgesi'ne dönük herhangi bir müdahalede bulunmamışlardır. Fakat II. Kılıç Arslan'ın kızı Hisn-ı Keyfâ, Artuklu Meliki Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed ile evliliğinden kaynaklanan bir sorundan ötürü, 576/1180 yılında el-Cezire Bölgesi'nde Türkiye Selçukluları siyasetinin başladığı görülmektedir. Rivayete göre Nureddin Muhammed eşine kötü davranmış ve onu ihmal ederek bir rakkase ile zamanını geçirmiştir. Bunun haberini alan II. Kılıç Arslan ise derhal damadını cezalandırmak için harekete geçtiği sırada Hisn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nureddin Muhammed

de Selahaddin Eyyûbî'ye başvurarak yardım istemiştir. Selahaddin Eyyûbî bu durum karşısında Selçuklu Sultanı'na elçiler vasıtasıyla haber gönderecek damadını affetmesini ve geri dönmesini istemiştir. Bu istek geri çevrilince Eyyûbî hükümdarı Haçlılarla anlaşma yaparak II. Kılıç Arslan üzerine yürümüştür. İşin vahametini anlamakta gecikmeyen Selçuklu Sultanı derhal vezirlerinden İhtiyareddin Hasan'ı Selahaddin Eyyûbî'ye göndermiş ve neticede Selçuklu vezirinin mahareti ile iki hükümdar savaşmadan ve Nureddin Muhammed'in eşine dönmesi karşılığında mesele halledilmiştir¹.

Esasında Eyyûbîlerin, Selçuklulara nazaran daha erken bir tarihte el-Cezire Bölgesi ile ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Nitekim Selahaddin Eyyûbî, 581/1185 tarihinde el-Cezire Bölgesi'ne bir sefer düzenlemiş ve Meyyâfârikîn'i ele geçirerek şehri yeğeni Takıyeddin Ömer'e vermiştir². Böylece Eyyûbîlerin Meyyâfârikîn kolu kurulmuştur. Selahaddin Eyyûbî, Hama'nın yanında el-Cezire'ye sahip olan Takıyeddin Ömer'in 587/1191 yılında ölümü ile yerine geçen el-Melikü'l-Mansur'un elinden bölgeyi alarak buraları kardeşi el-Melikü'l-Adil'e vermiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin ölümü ile (589/1193) büyük bir sarsıntı geçiren Eyyûbî Devleti, federatif yapıya göre melikler arasında taksim edilmiş ve bu esnada el-Cezire'yi elinde bulunduran el-Melikü'l-Adil, 598/1201 tarihinde Harput haricinde Diyar-ı Mudar'ın elindeki topraklarının çoğunu oğlu el-Melikü'l-Eşref'e; Meyyâfârikîn'i de oğlu el-Melikü'l-Evhad'a vermiştir³.

Selahaddin Eyyûbî'nin Artuklu hakimiyetine son verip bölgedeki tüm şehirleri zapt edecek kudrete sahip olmasına rağmen sadece Meyyâfârikîn'i zapt etmesi ise üzerinde durulması gereken mühim bir meseledir. Öyle ki, Selahaddin Eyyûbî'nin Âmid şehrini Nisanoğullarından alarak Artuklulara geri vermesi, Eyyûbî hükümdarının bölge hükümdarlarını incitmekten imtina ettiğinin en büyük göstergelerinden biri olabilir. Elbette bu durumun Haçlılara karşı mücadelesinde Selahaddin'in bölgedeki Türkmenlerin desteğini kaybetmemek istemesiyle ilişkili olabileceğini de gözardı etmemek gerek. Selahaddin, Suriye sahil bölgelerinin büyük bir bölümünü işgal eden ve Avrupa'dan sürekli asker takviyesi ile günden güne büyüyen Haçlı güçlerine karşı sadece kendi elindeki güçlerle

¹ İbn Şeddâd 1964, s. 43-44; Ebu Şame 1997, I, s. 16; İbn Vâsıl 1953, II, s. 96-98.

² İsfahânî 1979, V, İstanbul, s. 2-16,35-39,62-101; Bundârî 2004, s. 253-256,265-266,273-282; İbn Şeddâd 1964, s. 43-44; İbn Vâsıl 1953, II, s. 95-98; Petrus İbn Rahîb 1903, s. 91; Merçil 1990, s. 417-425.

³ Makrizî 1956, I, s. 184.

mücadele edemeyeceğini bilecek kadar zeki olduğu bilinmektedir. Selahaddin'in ölümünden sonra onun mirasına varis olanlar, kendisi gibi geniş bir ufka sahip olamamış ve el-Cezire Bölgesi'ndeki diğer hükümdarlar gibi bölgedeki Türkmenlerin de desteğini kaybetmişlerdir. Bu durum Eyyûbî meliklerinin aksiyonlarından ve izlemiş oldukları politikalarından açık bir şekilde müşahade edilmektedir. Öyle ki, el-Melikü'l-Evhad'ın Meyyâfârikîn gibi önemli bir şehre sahip olduktan sonra civar bölgelere doğru genişleme politikası izlediği görülmektedir. Buna el-Melikü'l-Evhad'ın diğer Eyyûbî meliklerinin yardımıyla Ahlat, Muş ve Malazgirt'i ele geçirmesi de eklendiğinde bölgedeki Eyyûbî nüfuzuna karşı bir naahoşluk baş göstermiştir⁴. Bunun yanında diğer Eyyûbî meliki el-Melikü'l-Eşref de Rakka, Suruç ve Re'sulayn'ı topraklarına katmıştır. İki kardeşin genişleme politikası sırasında Eyyûbîler, el-Cezire Bölgesi'nin Artuklulardan sonraki en önemli aktörü haline gelmişlerdir. Bunun yanında el-Melikü'l-Evhad'ın 607/1210'da ölümü ile elinde bulundurduğu topraklarının çoğu kardeşi el-Melikü'l-Eşref'in eline geçmiştir⁵.

Söz konusu gelişmelerden sonra el-Melikü'l-Eşref, el-Cezire Bölgesi'nin en önemli hükümdarı konumuna gelmiştir. 617/1220 yılında elinde tuttuğu el-Cezire Bölgesi'nin topraklarının bir kısmına, kardeşi el-Melikü'l-Muazzam Şehabeddin Gazî'yi nâib olarak atamıştır⁶. Fakat Şehabeddin Gazî'nin ağabeyine karşı isyan etmesi sonucu Meyyâfârikîn dışında elinde tuttuğu topraklarının tümünü geri almıştır⁷. Bunun yanında Suriye'yi elinde tutan el-Melikü'l-Kâmil, el-Melikü'l-Eşref'in 626/1229'da Dımaşk'ı ele geçirmesi karşılığında el-Cezire'deki Harran, Rakka, Suruç ve Re'sulayn'ı vermiştir. Böylece el-Cezire'deki Eyyûbî toprakları el-Melikü'l-Kâmil, el-Melikü'l-Eşref ve el-Melikü'l-Muazzam Şehabeddin Gazî arasında taksim edilmiştir⁸.

El-Cezire Bölgesi'ndeki Eyyûbî hakimiyetinin iyice artmasından sonra Türkiye Selçukluları bölgeyle daha fazla ilgilenmişlerdir. II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra yerine geçen I. İzzeddin Keykavus, bölge

⁴ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 211-244; İbn Vâsıl 1960, III, s. 175-178; Ebu Şame 1997, I, s. 60-61; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 487-491; Makrizî 1956, I, s. 169, 189-190.

⁵ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 302; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 74; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 507.

⁶ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 361; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 137.

⁷ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 381-383; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 138-140.

⁸ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 447; İbn Vâsıl 1953, IV, s. 257.

hükümdarlarının kendisinden yardım talep etmesiyle Selçukluların bölgeyle olan ilişkilerinde yeni bir safhaya geçilmiştir. Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Efdal, Halep'i alması karşılığında Selçuklu Sultanı'na el-Cezire'de birtakım yerleri kendisine vereceğini vaad etmiştir. Bunun yanında Halep Eyyûbî Meliki Melükü'z-Zahir'in ölümü üzerine Selçuklu Sultanı'na ülkesinin doğu ve güney kısımlarında fetihlere girişmesine imkân vermiştir. I. İzzeddin Keykavus ordusu ile 615/1218'de Halep üzerine yürümüştür. Selçuklu Sultanı'nın bu hareketinden haberdar olan Mardin Artuklu Hükümdarı Artuk Arslan ile Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Mahmud, derhal I. İzzeddin Keykavus'a haber göndererek Eyyûbî hakimiyetinden çıktıklarını ve kendisine tabi olduklarını bildirmişlerdir. Erbil sahibi Muzafereddin Gökbörü ve Hakkâri Kürt Emiri İbn Maştub da Selçuklu tabiiyetine girerek I. İzzeddin Keykavus adına hutbe okutup sikke bastırılmışlardır. Fakat Selçuklu Sultanı'nın bu seferi birbirini izleyen birçok aksilik yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁹.

Selçukluların el-Cezire üzerinde ciddî bir şekilde durmaları ise I. Alâeddin Keykubad devrinde olmuştur. Aslında bu dönemde doğudan beliren Moğol tehdidi bölgedeki bütün hükümdarların hesaplarını değiştirmiştir. Nitekim XIII. asrın başında Asya'da ortaya çıkıp batıya doğru ilerleyen Moğollar, 1218 yılındaki Otrar faciası nedeniyle Harzemşah ülkesine saldırmışlardır. İstila sonucu Otrar, Hocend, Buhara ve Semerkand gibi önemli İslam şehirleri yakıp yıkılmıştır. Harzemşah hükümdarı Sultan Alâeddin Muhammed b. Tekiş ise Moğollara karşı meydan savaşları yapmak yerine şehir savunmasına girişmiş, fakat ülkesinin topraklarını Moğollara karşı koruyamamış ve kaçtığı Hazar denizindeki Âbeskûn adasında ölmüştür.¹⁰ Oğlu Celâleddin de Moğollarla savaşmaya devam ederek Hindistan, Azerbaycan ve Kafkasya'da Moğollara karşı birçok başarılı savaşlar yapsa da onları durdurmaya muvaffak olamamıştır. Bunun yanında Celâleddin Harzemşah'ın, Moğollarla yaptığı savaşlar İslam dünyası için müspet neticeler getirememiş, aksine bir dizi felakete neden olmuştur. Nitekim yaşanan çatışmalar sonucu Moğolları peşinden Anadolu hudutlarına

⁹ İbni Bîbî 1996, II, s. 201-213; Ebu Şame 1997, 113; Makrizî 1956, I, s. 173-174; Özbek 2019, s. 113-124.

¹⁰ Nesevî 1986, s. 66-70,131-133; Nesevî 1895, s. 76-82; Nesevî 1934, s. 35-37,60-61; Cüveynî, 1988, I, s. 313; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 514; Ebu'l-Fidâ 1997, II, s. 222; İbnü'l-Verdî 1996, II, s. 139; İbnü'l-Kesîr 1995, XIII, s. 199.

kadar getirmiş ve Anadolu'da uzun yıllar sürecek Moğol istilasının yaşanmasına da doğrudan etki etmiştir¹¹. Moğollar, hasımları olan Celâleddin Harezşah'ı takip etmiş ve yer yer sıkıştırmışlarsa da henüz önemli bir netice alamamışlardır¹². Bu kovalamaca neticesinde Harzem, Kafkas ve Azerbaycan topraklarını talan ettikten sonra Moğollar, yönlerini Anadolu ve el-Cezire coğrafyasına çevirmişlerdir. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad ise uzun bir süreden beri muhtemel bir Moğol istilasına karşı Anadolu'nun doğusunda ileri bir savunma hattı oluşturmuş, bu nedenle Artuklulardan sırasıyla Kahta, Çemizkezek ve Erzincan'ı alıp askerî mühimmat yığıldırması ve elinde bulunan Sivas ile Kayseri kalelerini de tahkim yoluna gitmiştir¹³.

Celâleddin Harezşah'ın Moğollar önünden kaçıp Anadolu sınırlarına kadar gelmesinden sonra Alâeddin Keykubad kendisi ile temasa geçerek iyi ilişkilerde bulunmuştur. Hatta düşmanlarına karşı giriştikleri fetih politikalarında birbirlerine destek dahi vermişlerdir. Celâleddin Harezşah Moğollarla savaşlarında ihtiyacı olan asker ve mühimmatı Alâeddin Keykubad'ın nezdinde karşılayacağını tahmin etmiş, kendisi ise Anadolu Selçuklarının gözünde Moğollarla Anadolu arasında bir nevî set görevi görmüştür. Bu nedenle vaziyet, Alâeddin Keykubad'ın uzun bir süredir engel olmaya çalıştığı Moğol istilası karşısında müspet bir görüntüde seyretmiştir¹⁴.

İki hükümdar arasında bir süre karşılıklı iyi niyet mektupları gelip gittiye de¹⁵ Celâleddin Harezşah'ın Eyyûbilere bağlı Ahlat'ı kuşatıp ele geçirmesi, bütün dostane ilişkilerin seyrini altüst etmiştir¹⁶. Şehrin düşmesi

¹¹ Jansky, 1955, s. 120-121.

¹² Zehebî 1997, XLV, s. 20-21; Zehebî 1999, II, s. 135,138.

¹³ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 458-459; İbnü'l-Nazîf 1981, s. 130-131; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 202-203; İbni Bîbî 1996, I, s. 292-305; İbni Bîbî 2007, s. 91-94, Özbek 2019, s. 132-138.

¹⁴ Bu konu hakkında bk. Turan 1988, s. 79-87; Erdem 1997, s. 359-378; Özbek 2019, s. 141-145.

¹⁵ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1988, s. 82-101.

¹⁶ Nesevî 1895, s. 302-340; Nesevî 1934, s. 115-130; İbn Nazîf 1991, s. 186-202; Cüveynî 1988, II, s. 143-144; İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 450-452; İbnü'l-Adîm 1996, s. 477; Ebu'l-Şâme 1997, s. 159; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907/1907, VIII s. 436-437; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 294-295; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 527; İbn Sibât 1993, I, s. 298; İbnü'l-Hallikân tz., V, s. 332; Yafi'î 1997, IV, s. 52; Ebu'l-Fidâ 1997, II,

El-Cezîre Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyûbî Hâkimiyet Mücadelesi (1193-1243)

üzerine Alâeddin Keykubad, Eyyûbîleri yanına alıp Celâleddin Harezmsâh'a karşı cephe almış ve el-Melikü'l-Eşref Musa ile ittifak yoluna gitmiştir. Selçuklu Sultanının çabaları sonucu hazırlanan müttefik ordu Celâleddin Harezmsâh'ı Yassıçemen bölgesinde büyük bir bozguna uğratmışlardır (25-28 Ramazan 627/7-10 Ağustos 1230)¹⁷. Celâleddin Harezmsâh savaştan sağ kurtulsa da ordusunun önemli bir kısmını savaş meydanında kaybetmiştir. El-Melikü'l-Eşref ise muzaffer bir şekilde Ahlat'a girmiş ve şehri tekrar almıştır. Harezmsâh hükümdarı yenilgiye uğradıktan sonra perişan bir halde Hoy şehrine çekilmiş ve barış yapmak için el-Melikü'l-Eşref'e elçiler göndermiştir. Nihayetinde elçiler vasıtasıyla herkesin elinde bulundurduğu toprakların mülkünde kalması koşulu ile bir antlaşma imzalanmış ve birbirlerine sadık kalacaklarına dair yemin etmişlerdir. Antlaşma imzalandıktan sonra el-Melikü'l-Eşref de Sincar üzerinden Dımaşk'a dönmüştür¹⁸.

El-Cezire Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyûbî Hakimiyyet Mücadelesinin Başlaması

Selçuklular ve Eyyûbîler, Yassıçemen savaşından sonra tekrar birbirlerine karşı cephe almışlardır. İlk olarak Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad, el-Melikü'l-Eşref'e bağlı Ahlat'a saldırmıştır. Bu hadise, bölgedeki iki bü-

s. 245; İbnü'l-Verdî 1996, II, s. 150; Zehebî 1997, XLV, s. 34-35; Zehebî 1999, II, s. 139; İbnü'l-Kesir 1995r, XIII, s. 256; Makrizî 1956, I, s. 236; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 216; İbn Haldûn 2006, V., s. 420; İbn Tagribirdî 1963, VI, s. 270-271. Karşılaştırmak için bk. Turan 2005, s. 384-389; Şeşen, 2007, s. 116-119.

¹⁷ Nesevî 1895, s. 342-347; Nesevî 1934, s. 131-132 ; İbn Nazif 19981, s. 196-210; İbni Bîbî 1996, I, s. 388-410; İbni Bîbî 2007, 124-129; İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 453-454; Cüveynî 1988, II, s. 143-149; İbnü'l-Adîm 1996, s. 477- 478; Ebu'l-Şâme 2007, s. 159; Sibt İbnü'l-Cevzî 1907/1907, VIII, s. 437-438; İbnü'l-Vâsıl 1972, IV, s. 298; İbnü'l-Amîd tz., s. 17; Ebul-Farac 1999, II, s. 527-529; İbnü'l-Hallikân tz., V, s. 332; Ebu'l-Fidâ 1997, II, s. 245-247; İbnü'l-Verdî 1996, II, s. 150; Zehebî 1997, XLV, s. 36,38-41; Zehebî 1997, II, s. 139; Yafî'î 1996, IV, s. 52; İbnü'l-Kesir 1985, XIII, s. 256-257; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 216; İbn Haldûn 2006, V., s. 420-421; İbnTagribirdî 1963, VI, s. 271; Aksarayî 2000, s. 25. Ayrıca bk. Gottschalk 1960, S. 56, s. 55-69; Turan 2005, s. 390-395; Taneri 1977, s. 72; Şeşe 2007, s. 121-126; Uyumaz 2003, s. 47-64; Kaya 2007, s. 207-215.

¹⁸ Nesevî 1986, s. 223-225; Nesevî 1895, s. 347-349; Nesevî 1934, s. 132-133; İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 455; İbnü'l-Adîm, s. 473.

yük İslam devletini tekrar karşı karşıya getirmiştir. El-Melikü'l-Eşref Yassıçemen Savaşı akabinde Ahlat'a gitmiştir. Fakat el-Melikü'l-Eşref şehrin harap olduğunu görünce, şehrin bir daha imar edilmeyeceğini düşünerek burada fazla kalmamış ve yanına tüm ordusunu alarak Dımaşk tarafına geçmiştir. Nitekim şehir Celâleddin Harezşah'ın kuşatması sırasında büyük oranda tahrip olmuş, ardından Moğolların işgaliyle şehrin siyasî, iktisadî ve içtimâî inhitatı daha da derinleşmiştir. Bunların yanında Moğol tahribatı ve Yassıçemen Savaşı'ndan sonra etrafa dağılan Harezşah askerlerinin çevrede yaptıkları yağma nedeniyle ticarî faaliyetleri sekteye uğratmaları, İbni Bîbî'nin deyiimiyle *Ahlât fazıl, zahid ve âlimlerin şehri iken vahşi hayvanların yuvası* yapmıştır¹⁹. Buna ilaveten el-Melikü'l-Eşref'in, Dımaşk'a gittikten sonra şehir ile fazla ilgilenmemesi üzerine de Ahlat büsbütün kötü duruma düşmüştür.

Ahlat şehrinin düştüğü bu duruma Selçuklu Sultanı kayıtsız kalmamıştır. Bundan dolayı, yukarıda da zikredildiği gibi, I. Alâeddin Keykubad Moğollara karşı Anadolu'da bir savunma hattı teşkil etmekte ve Ahlat gibi hayatî öneme sahip bir şehrin bu durumu, Selçuklu Sultanı'nın politikası gereğince ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. İvedilikle bu şehrin korunaklı bir hal alması ve Moğol savunmasına karşı etkin bir rol üstlenmesi büyük bir öneme haiz olmuştur. İbni Bîbî, bu nedenle 1232 yılında Selçuklu Sultanı'nın Eyyûbileri karşısına alma pahasına Kemaleddin Kamyâr'ı sefere memur ettiğini dile getirmektedir. Bunun yanında Selçuklu Sultanı vezirine Ahlat, Bitlis ve havalisinin topraklarına katılmasını ve şehirlerin hem erzak hem de silah stoklarının artırılmasını istediğini de söylemiştir²⁰. Kemaleddin Kamyâr, ordusunun başında Kayseri, Erzincan ve Erzurum'u geçerek Ahlat yakınlarına ulaşmıştır. Moğolların ve Celâleddin Harezşah'ın istilasından sonra şehir bir hayli harap olmuştur ve bu nedenle burada çok az kişi yaşamasına sebep olmuştur. Geride kalan halk da Selçuklu ordusunun geldiğini görünce şartsız itaat edip cuma gününde de hutbeyi Selçuklu Sultanı adına okutmuş ve ona tabi olmuşlardır. Bunun üzerine ordu, Van Gölü kenarında konuşlanmıştır. Kemaleddin Kamyâr, orduyu

¹⁹ İbni Bîbî, I, s. 425.

²⁰ İbni Bîbî, I, s. 425-426. Söz konusu bilgi sadece İbni Bîbî'de bulunmaktadır. Buna mukabil Arap ve Süryani kaynakları bundan söz etmezler. Sadece Selçuklu (Rum) sultanının Ahlat'a saldırdığı kaydı vermekle yetinirler. Bk. İbn Nazîf 1981, s. 255; İbnü'l-Adîm 1996, s. 482; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 532; İbn Haldûn 2006, V, s. 422; Makrizî 1956, I, s. 247.

kısımlara ayırarak birlikleri Van, Adilcevaz, Bitlis ve Sürmârî'ye (Sürmeli) göndermiş ve sultanın emirlerini uygulamıştır. Şehirlerin tümü direnmeden Selçuklu askerine itaat etmişlerdir. Şehirler de olası bir Moğol istilasına karşı tahkim edilerek başta kaleler olmak üzere önemli bir tamirat işine girilmiş ve bu şehirlere önemli atamalar yapılmıştır. Böylece Ahlat ve çevresi Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır²¹.

Ahlat'ın Selçuklu toprağına katılması bir anda Türkiye Selçukluları ile Eyyûbîleri tekrar karşı karşıya getirmiştir²². Bu sebeple devrin Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil²³ Artuklulara ait Âmid'e saldırarak şehri zapt etmek suretiyle Âmid ve Âmid'e bağlı diğer şehir ve kasabaları da mülküne katmıştır²⁴. Bunu el-Melikü'l-Eşref'in Hısn-ı Keyfâ'yı cebren ele geçişi takip etmiştir²⁵. Ardından Eyyûbî ordusu yanlarında Hısn-ı Keyfâ hükümdarı ve birçok ganimet olduğu halde şehri terk ederek Dımaşk'a doğru geri çekilmişlerdir²⁶. Sıbt İbnü'l-Cevzî ve onu doğrulayan diğer muasır kaynaklar, Mardin Artuklu Hükümdarı Artuk Arslan'ın, el-Melikü'l-Kâmil'in Mısır'a dönmesini fırsat bilip Selçuklu Sultanı'na haber göndererek kendisini bölge üzerine sefere teşvik ettiğini yazmaktadırlar. Nitekim hâlihazırdaki durumu endişe ile izleyen I. Alâeddin Keykubad da 1232 yılı

²¹ İbni Bîbî 1996, I, s. 426-427; İbn Nazif 1981, s. 255-256; İbnü'l-Adîm 1996, s. 482; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 532; İbn Haldûn 2006, V, s. 422; Makrizî 1956, I, s. 247.

²² Özbek 2007, s. 162-1174.

²³ Hayatı hakkında bk. İbnü'l-Hallikân t.z., V, s. 78-92; Gottschalk, 1958, ilgili yerler.

²⁴ İbn Nazif 1981, s. 236-237; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 446; İbnü'l-Amîd 1996, s. 16-17; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 532; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 145-146; İbnü'l-Kesîr 1995, XIII, s. 268; Zehebî 1997, XLV, s. 48-49; İbnü'l-Hallikân t.z., V, s. 81; Yafi'î 1996, IV, s. 55; Makrizî 1956, I, s. 243-244; İbnü'l-İmâd t.z., VII, s. 237; Gottschalk 1958, s. 206-207; Şeşen 2007, s. 130-133.

²⁵ İbn Nazif 1981, s. 246-247; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 447; İzzeddin İbn Şeddad 1978, III/II, s. 534; Zehebî 1997, XLV, s. 48; İbnü'l-Hallikân t.z., V, s. 81; el-Aynî 1987, I, s. 59.

²⁶ İbn Vâsıl 1977, V, s. 17-18; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 145.

içerisinde Artuklu askerleri ile birleşerek Harran, Rakka ve Ruha'yı muhasara ettikten sonra el-Cezire Bölgesi'ni yağmalayıp geri çekilmiştir²⁷.

Selçuklu Sultanı'nın bu seferinden sonra Eyyübîler ile Selçuklular arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmiştir. Nitekim Selçuklu seferinden iki yıl sonra, yani 1234'ün yazında, el-Melikü'l-Kâmil ve el-Melikü'l-Eşref, saldırı niyetiyle Selçuklulara karşı birleşmişlerdir.²⁸ İttifaka Mardin ve Harput Artuklularını dahil edilip birçok²⁹ Eyyübî melikini de sefere memur ederek Bire'de toplanmışlardır. Ebu'l-Farac, müttetik ordunun sayısının 100.000'i geçtiğini yazmaktadır. Her ne kadar verilen rakam mübalağalı görünse de bu kayıttan hayli kalabalık bir ordunun toplandığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde müttetik Eyyübî ordusu Halep-Kayseri yolu ile Anadolu toprakları üzerine harekete geçmiştir.³⁰

Başlarında el-Melikü'l-Kâmil'in olduğu Eyyübî ordusu, Nehr'ül-Êzrak'a (Göksu) geldiğinde bütün yollar Selçuklu ordusu tarafından tutulmuştur. Çünkü I. Alâeddin Keykubad Eyyübîler'in güçlü bir ordu topladıklarını öğrendiğinde Rum, Harezm, Rus ve Frenk askerleri ile takviye edilmiş bir ordu hazırlayıp Eyyübîler'in muhtemel güzergahları üzerine ordusunu konuşlandırarak müdafaa pozisyonu aldırılmıştır³¹. Bu münasebetle geçiş esnasında derbendlerde sıkışan Eyyübî ordusu, tüm çıkış hareketlerine rağmen bir netice alamamışlardır. Ayrıca orduya yiyecek takviyesi yapılamadığı için askerlerin bir kısmı açlıktan kırılmış ve Selçuklu-Eyyübî askerleri arasında meydana gelen küçük çatışmalar sonucunda da bir netice alınamamıştır. Eyyübî ordusu arasında çıkan bir dedikodu, mücadelenin gidişatını bir anda değiştirmeye yetmiştir. Nitekim savaşa katılan bir kısım

²⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 448; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 147; Zehebî 1997, XLV, s. 50-51; Yafi'î 1996, IV, s. 55. Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, Selçuklu askerlerinin bölgede bir hayli zarar verdikleri ve Moğolların bile yapmadıkları kötülüklerde bulduklarını kaydeder.

²⁸ İbnü'l-Adîm 1996, s. 482; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; İbnü'l-Vâsıl 1977, V,s. 74; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 533.

²⁹ Sefere tam olarak kaç melikin katıldığı konusunda kaynaklara farklı sayılar verilir. İbnü'l-Adîm (1996, s. 482), İbn Vâsıl (1977, V,s. 75), Ebu'l-Fida (2007, II, s. 255) bu sayıyı on altı olarak vermişlerse de İbnü'l-Amîd (tz., s. 19) on üç Eyyübî melikin sefere katıldığını kaydetmiştir.

³⁰ Ebu'l-Farac 1999, II, s. 533.

³¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 452; İbnü'l-Adîm 1996, s. 483; İbni Bîbî 1996, I, s. 435; İbnü'l-Vâsıl 1977, V,s. 76-77; Ebu'l-Fidâ 1997, II, s. 255; Zehebî 1997, XLVI, s. 5.

Eyyûbî meliki, el-Melikü'l-Kâmil'in savaştan galip çıkması durumunda el-lerindeki toprakların da kendi hakimiyetlerinden çıkacağını iddia etmişlerdir. Durumdan endişe eden Eyyûbî melikleri de bu sebeple el-Melikü'l-Kâmil'e karşı gizlice Selçuklu Sultanı ile anlaşmak için mektup göndermişlerdir. Savaşın tüm şiddeti ile sürdüğü bir esnada bu mektup bir şekilde el-Melikü'l-Kâmil'in eline geçince, Eyyûbî hükümdarı bir ihanet ile karşı karşıya olduğunu anlayarak ordusunu savaş alanından geri çekmiştir. Bunun yanında Eyyûbî ordusu yiyecek sıkıntısı nedeniyle Hısn-ı Mansûr'dan geçerken şehri ağır bir şekilde yağmalamıştır³².

Hısn-ı Mansûr'un Eyyûbî askerleri tarafından yağmalandığı esnada Harput hükümdarı Nureddin Artukşah, el-Melikü'l-Kâmil'in yanına varmış ve kendisini Harput üzerinden Anadolu'ya saldırmasını önermiştir. Eyyûbî Hükümdarı Selçuklu Sultanı'na kızgın olduğundan bu teklifi derhal kabul edip en güvendiği Eyyûbî meliklerinden Hama hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer'e de haber göndererek seçkin askerlerden oluşan yaklaşık 5000 süvari³³ ile onu Harput üzerinden Anadolu'ya girmeye memur etmiştir. Fakat Eyyûbî ordusu Harput'a geldiği zaman 12.000 kişilik³⁴ bir Selçuklu ordusu ile burun buruna gelmiştir. Selçuklu ordusunun şiddetli taarruzu neticesinde iki ordu arasında savaş patlak vermiş ve aynı gün büyük kayıplara rağmen, savaş Selçukluların zaferi ile neticelenmiştir. Mağ-

³² Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 452; İbnü'l-Adîm 1996, s. 483; İbni Bîbî 1996, I, s. 437; İbn Vâsıl 1977, V,s. 77-79; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 148; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 533-534; Zehebî 1997, XLVI, s. 5.

³³ İbn Vâsıl sefere 2500 seçkin Selçuklu askerinin katıldığını söylese de (1977, V,s. 79) bizim için Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbni Bîbî'de geçen 5000 asker rakamı daha gerçekçi gelmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 453; İbni Bîbî 1996, I, s. 437). Bunun yanında Ebu'l-Farac ise asker sayısını 6000 verir ki (Ebu'l-Farac 1999, II, s. 534) bununla yaklaşık olarak da Eyyûbî asker sayısı hakkında fikir sahibi olabiliriz.

³⁴ İbnü'l-Vâsıl'ın verdiği 12.000 sayısını bir kenara bırakırsak Selçuklu ordusunun sayısı hakkında muasır kaynaklar sessiz kalır. Bu nedenle tek kaydımız olan İbnü'l-Vâsıl'ın verdiği rakamı-gerçek olmaması ihtimaline rağmen-kabul edebiliriz (İbnü'l-Vâsıl 1977, V,s. 79).

lup olan Eyyûbî askerlerinden başta Nureddin Artukşah olmak üzere birçok kişi ise tam bir hezimet halinde Harput Kalesi'ne çekilmişlerdir.³⁵ Savaşın sağ kurtulan Eyyûbî askerlerinin çoğu panik halinde ribat ve kale içine sığınmışlardır. Bunun üzerine Selçuklu askerleri de Harput Kalesini sıkı bir muhasara altına almışlardır. Selçuklu ordusunun ribatları kolayca ele geçirmesine mukabil, kalenin müstahkem olması nedeniyle bütün taz-yikleri geri püskürtülmüştür. Fakat kale içindeki yiyecek stoklarının tükenmesi üzerine kale, kuşatmanın yirmi dördüncü gününde muhasara güçlerinin eline geçmekten kurtulamamıştır. Harput hükümdarı Artukşah ve kale içine sığınan Eyyûbî ümerasının yanlarına hiçbir şey almamaları şartıyla kaleden çıkmalarına müsaade edilmiştir. Kalenin Selçuklular tarafından alınması üzerine şehre bağlı yedi kale daha ele geçirilmiştir. Her ne kadar Artukşah, I. Alâeddin Keykubad tarafından Alaşehir tarafını iktâ olarak almışsa da Harput'un Selçuklular'a teslim olması üzerine 60 yıllık Artuklu hakimiyeti sona ermiştir. El-Melikü'l-Kâmil ise ordusunun Harput önünde yenildiğini haber alır almaz, Anadolu'dan geri çekilerek memleketine dönmüştür³⁶.

El-Melikü'l-Kâmil'in Anadolu'ya düzenlediği ve Eyyûbîler açısından tam bir prestij kaybı olan bu seferin intikamını almak için I. Alâeddin Keykubad daha fazla sessiz kalmamış ve 1234 yılında Kemaleddin Kamyar'ı sayısı 50.000'i bulan Selçuklu ordusunun başına getirerek Eyyûbîler'e bağlı Harran, Ruha ve Rakka'yı ele geçirmekle görevlendirmiştir. Bunun yanında Sıbt İbnü'l-Cevzî ve diğer bazı kaynaklar, Mardin Artuklularının da Selçuklu ordusunu desteklediklerini kaydederler³⁷. Kısa süre içinde Ruha önlerinde görünen Selçuklu ordusu, şehir kalesini muhasara altına almıştır. Selçuklu mancınıklarının sert bombardımanına rağmen müdafiler şehrin müstahkem olması nedeniyle direnmişlerdir. Kaynaklar, bir türlü mukavemeti kıramayan Selçuklu birliklerinin bir süre sonra şehri müdafaa eden Eyyûbî askerlerinin alay konusu haline geldiklerini kayde-

³⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 453; İbni Bîbî 1996, I, s. 437; İbnü'l-Adîm 1996, s. 483; İbnü'l-Vâsıl, V,s. 79; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 534; İbn Dokmak 1986, s. 58.

³⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 453; İbni Bîbî 1996, I, s. 441; İbnü'l-Adîm 1996, s. 483; İbn Vâsıl 1977, V,s. 80-81; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 149; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 534; Zehebî 1997, XLVI, s. 5-6.

³⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 459; İbni Bîbî 1996, I, s. 443-444.

derler. Duruma mukabil Eyyûbî askerlerinin hakaretleri karşısında Selçuklu askerlerinin tazyiki daha da sert bir hal almıştır. Mancınıklardan atılan taşlarla deliklerin açılması sonucu kale içine girme fırsatı bularak şehri ele geçirmeye muvaffak olmuşlardır. Bunun yanında aynı kaynaklar Selçukluların el-Melikü'l-Kâmil'in Anadolu'dan dönerken şehirde bıraktığı servetini de ganimet olarak ele geçirdiğini kaydederler³⁸. Selçuklu ordusu daha sonra Rakka üzerine yürümüştür. Kısa bir süre sonra şehir Selçukluların eline geçmiştir. Bunu Harran'ın uzun bir muhasaradan sonra ele geçirilmesi izlemiştir. Yine aynı şekilde şehirde önemli bir ganimete sahip olunmuştur.³⁹

El-Cezire Bölgesi'nde Selçuklular ile Eyyûbîler arasında başlayan ve gittikçe tırmanan gerilim, el-Melikü'l-Kâmil'in Anadolu seferi ve buna cevap olarak kabul gören Ruhâ, Rakka ve Harran'a yapılan Selçuklu seferi, iki devlet arasındaki husumetin iyice derinleşmesine neden olmuştur. El-Melikü'l-Kâmil, Selçukluların yaptığı ve birçok müstahkem şehrin kaybına neden olan seferi öğrenir öğrenmez 1235 yılının başlarında el-Cezire Bölgesi'ne bir sefer düzenlemeye karar vermiştir. El-Melikü'l-Kâmil her ne kadar geçmişte ihanetlerini görmesine rağmen, yanına kardeşi el-Melikü'l-Eşref ve Meyyâfârikîn hakimi Şehabeddin Gazî olduğu halde bölge üzerine harekete geçmiştir.⁴⁰ Eyyûbî ordusu bu münasebetle 1235 yılının bahar aylarında tüm askerî kudreti ile Anadolu'nun güneydoğu kısmı üzerine yüklenmiştir. Eyyûbîler ilk olarak Ruha'yı cebren ele geçirerek işe başlamışlardır. Şehir Selçukluların müthiş mukavemetine rağmen Eyyûbîler'in eline geçmekten kurtulamamış ve şehri kuşatan kalenin bir kısım burcu da Selçukluların şehre tekrar hakim olmaları ihtimaline karşılık yıktırılmıştır. Ardından el-Melikü'l-Kâmil, Harran'a doğru hareket etmiş ve şehri sert bir muhasara altına almıştır. Bunun yanında Eyyûbî ordusunun Harran'ı ele geçirmesi uzun sürmemiştir. Şehirde bulunan birçok

³⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 459; İbnü'l-Adîm 1996, s. 484; İbn Vâsıl 1977, V, s. 99; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 535; Makrizî 1956, I, s. 250. Arap kaynaklarının gayet geniş bir şekilde kaydettikleri Ruha muhasarası hakkında anlamadığımız bir nedenle Selçuklu kaynağı İbni Bîbî sessiz kalır.

³⁹ İbni Bîbî 1996, I, s. 444-445; İbnü'l-Adîm 1996, s. 484-485; İbn Vâsıl 1977, V, s. 99; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; Makrizî 1956, I, s. 250.

⁴⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 460; İbnü'l-Adîm 1996, s. 488; İbn Vâsıl 1977, V, s. 109.

zanaatkar esir alınarak Mısır'a gönderilmiş⁴¹, ardından da el-Melikü'l-Kâmil, bu başarılı seferden sonra Selçukluların el-Cezire harekâtına destek veren Mardin Artukluların üzerine yürümüştür. Artuklulara bağlı Düneysîr önlerine gelen Eyyübîler, şehri şiddetli bir şekilde yağmalamıştır. Yağma o kadar ağır bir tahribata neden olmuştur ki şehir, başına gelen bu büyük felaket üzerine bir daha eski günlerine geri dönememiştir.⁴²

Selçuklular ve Eyyübîler el-Cezire Bölgesi'nde kapışırken, Moğollara ait bir kuvvet tam bu tarihte bölgeye girmiştir. Bu sıralarda Düneysîr önlerinde bulunan el-Melikü'l-Kâmil ve kardeşleri, Bedreddin Lu'lu'dan bir mektup almışlardır. Mektupta Moğolların güçlü bir ordu ile el-Cezire Bölgesi'ne girdikleri ve Dicle nehrini aştıkları, Sincar'a kadar sokuldukları bildirilmiştir. Eyyübî ordusu el-Melikü'l-Eşref'in elinde olan Sincar'ın Moğol tehlikesi altında olduğunu öğrenir öğrenmez şehrin üzerine yürüdülerse de geç kalmışlardır. Nitekim Eyyübîler adına şehri yöneten Muineddin b. Kemaleddin b. Muhacir'in tüm müdafaasına rağmen şehir etrafı tahrip edilmekten kurtulamamıştır. Bunun yanında İbn Muhacir de şehir yakınlarında Moğollarla tuttuğu bir çatışmada savaş meydanında öldürülmüştür. Moğollar, bununla kalmayıp o sıralarda şehir yakınlarından geçen ve Suriye'ye mal götüren bir ticaret kervanını da yağmalayarak kervanda bulunan birçok kişiyi katletmişlerdir. Bu sırada Eyyübî ordusu da tüm hızı ile Sincar istikametinde hareket etmiş lakin Moğollar, el-Melikü'l-Kâmil ve kardeşi el-Melikü'l-Eşref'in Fırat nehrini geçtiklerini öğrenir öğrenmez yanlarında birçok esir ve ganimet ile söz konusu yeri süratli bir şekilde terk etmişlerdir⁴³.

⁴¹ İbni Bîbî 1996, I, s. 445; İbnü'l-Adîm 1996, s. 488; İbn Vâsıl 1977, V, s. 110; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 535; Zehebî 1997, XLVI, s. 15; İbnü'l-Kesîr 1995, XIII, s. 280; Yafi'î 1997, s. 67; Makrizî 1956, I, s. 251.

⁴² Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 460; İbnü'l-Adîm 1996, s. 488; Zehebî 1997, XLVI, s. 14-15; İbnü'l-Kesîr 1995, XIII, s. 280; Makrizî 1956, I, s. 251. Melikü'l-Kâmil'in bu seferinden sonra şehrin birçok tarihi yapısı yıkıldı ve birçok mevki de talan edildi. Dönemin kaynakları bu memur şehirden sadece Düneysîr Ulu Cami ayakta kaldı söylerler. Bunun yanında bu yapı günümüzde de varlığını korumaktadır. Bkz: Artuk 1946, s. 167-169; Altun 1978, s. 80-84; Kılıcı 2006, s. 290-306.

⁴³ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 462-463; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 536; İbnü'l-Kesîr 1995, XIII, s. 280; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 278.

Eyyûbîlerin Moğollar üzerine yürümesi, Selçuklular'a beklediği fırsatı sunmuştur. Nitekim Türkiye Selçukluları, el-Melikü'l-Kâmil'in el-Cezîre Bölgesi'nden çekilmesini fırsat bilerek yanına Mardin Artuklularını da almak suretiyle Nusaybin'i kuşatmıştır. Başta Sıbt İbnü'l-Cevzî olmak üzere dönemin Arap kaynakları Selçukluların şehirde büyük bir kıyıma sebep olduklarını yazarlar. Nusaybin'in talan edilmesinin akabinde Selçuklu ordusu, Amid şehrini muhasara altına aldıysa da bastıran kış nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁴

Selçuklu Sultanı, Amid önündeki başarısızlığı üzerine yaz aylarında Eyyûbîlere bir sefer düzenleme hazırlığındayken vefat etmiştir⁴⁵. I. Alâeddin Keykubad ileri görüşlü, zeki ve becerikli bir devlet adamı olmasına rağmen Eyyûbîlerle giriştiği mücadele, onun Moğollar karşısında yalnız kalmasına neden olmuştur. Nitekim Sultan'ın ölümü üzerine Saadeddin Köpek isminde bir vezirin elinde kukla olmaktan ileri gidemeyen ve babasının birçok meziyetini üstünde taşımaktan yoksun biri olan oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev⁴⁶ geçmiştir⁴⁷. I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden kısa bir süre sonra el-Melikü'l-Eşref de vefat etmiştir. Bunun yanında Erbil hükümdarı Muzafareddin Gökbörü'nün de aynı yıl içinde vefat etmesini fırsat bilen Moğollar, 1237 sonlarına doğru tekrar harekete geçmişlerdir. Erbil istikametinde ilerleyen Moğol güçleri, şehri ele geçirerek etrafı da yağmalamışlardır. Bağdat yakınlarında yer alan Angabad'a sokuldukları gibi etrafı talan etmişlerdir. Bir diğer Moğol müfrezesi ise Sürmârî etrafına gelerek yakaladıkları ahalden birçok kişiyi öldürmüşlerdi. Fakat Abbasi Halifesi Moğolların Bağdat yakınına kadar sokulduğunu öğrenince Mücahid-din Davedâr komutasında bir müdafaa birliği göndermiştir. Söz konusu müdafaa birliği, Moğollarla karşılaştıklarında yapılan savaşla düşmanı geri püskürtmeye muvaffak olmuştur⁴⁸.

⁴⁴ İbni Bîbî 1996, I, s. 446-447; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 463; Zehebî 1997, XLVI, s. 15.

⁴⁵ İbni Bîbî 1996, I, s. 458-459; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 465; İbnü'l-Adîm 1996, s. 491; İbn Vâsıl 1977, V, s. 124; İbnü'l-Amîd tz., s. 21; Zehebî 1997, XLVI, s. 18; İbnü'l-Kesir 1995, XIII, s. 283; Makrizî 1956, I, s. 254.

⁴⁶ Hayatı hakkında umumi bir mülâhaza için bk. Kaymaz 2010, ilgili yerler.

⁴⁷ İbnü'l-Adîm 1996, s. 491.

⁴⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 470; İbnü'l-Adîm 1996, s. 492; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 538; İbnü'l-Cezerî 1988, 177; Zehebî 1997, XLVI, s. 22,25-26; İbnü'l-Kesir 1997, XIII, s. 282; İbnü'l-Hallikân tz., V, s. 333; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 284.

El-Melikü'l-Kâmil de 1238 de yılında vefat etmiştir⁴⁹. Ölümü tam da Moğolların el-Cezire Bölgesi'ne akınlarının şiddetlendirdikleri bu döneme denk gelmiştir. Onun vefatı ile birlikte Moğollara karşı koyabilecek son dirayetli hükümdar da ortadan kalkmıştır. Nitekim Moğolların Bağdat yakınlarında yaşadıkları yenilginin öcünü almak için tekrar bölgeye girmeleri uzun sürmemiştir. Ebu'l-Farac, Moğolların Hanikîn denilen yere kadar sokulduklarını kaydeder. Abbasi halifesi tekrar bir birlik göndermişse de bu müdafaa güçleri söz konusu düşman birliği tarafından feci bir şekilde imha edilmiştir. Abbasi askerlerinin çoğu savaş meydanında maktul düşükleri gibi Moğollar da yüklü bir ganimetle geri çekilmişlerdir.⁵⁰

I. Alâeddin Keykubad'ın ölmeden önce son arzusu Amid'i ele geçirmektir. Fakat bunu gerçekleştirilmeden vefat etmişti. Yerine tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise hem babasının son gayesini yerine getirmek hem de ümeranın gözündeki değerini artırmak maksadıyla Amid'i ele geçirmek için harekete geçmiştir. Selçuklu ordusu kısa bir süre sonra Amid önlerine gelerek ihtiyaç duydukları alet ve sair malzemelerle kale önünde surları dövmeye başlamışlardır. Bunun yanında Selçuklular kaleyi askerî kudretleriyle değil de farklı bir yolla ele geçirmişlerdir. Bir rivayete göre muhasara tüm şiddeti ile devam ettiği sıralarda Nâsireddin Arslan, Amid'i müdafaa eden bir Kürt beyine 400.000 dirhem vermek karşılığında şehri ele geçirmede kendilerine yardımcı olmasını, bunun karşılığında Sultan'ın birçok lütfuna da mazhar olacağını teklif etmiştir ki bu çabası kısa bir süre içinde faydalı olmuştur. Kaynaklar, bu vesile ile Nâsireddin Arslan'ın bu vaatleri ile adamı kendi tarafına çektiğini söylerler. Nihayetinde diğer Amid emirleri de bir ihanetle karşı karşıya olduklarını anladıklarında Selçuklulara haber verip şehri teslim etmişlerdir.⁵¹ Amid, Selçukluların el-Cezire Bölgesi'nde ele geçirdikleri son şehir olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra Moğollar, 1243 tarihinde Köseadağ Savaşı'nda Selçukluları büyük bir yenilgiye uğratarak hâkimiyetleri altına almışlardır.⁵²

⁴⁹ İbn Vâsıl 1977, V,s. 153-171; İbnü'l-Kesir 1995, XIII, s. 284, 288-299.

⁵⁰ Ebu'l-Farac 1999, II, s. 539; Zehebî 1997, XLVI, s. 38; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 298.

⁵¹ İbni Bîbî 1996, II, s. 43-48; İbnü'l-Adîm 1996, s. 496,498; İbn Vâsıl 1977, V, s. 295-296; İbnü'l-Cezerî 1988, 178; Zehebî 1997, XLVI, s. 42; Makrizî 1956, I, s. 302-303; Özbek 2019, s. 188-189.

⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 491, İbnü'l-Adîm 1996, s. 514-515; İbn Vâsıl 1977, V,s. 326-327; İbnü'l-Amîd tz, s. 32; İbni Bîbî 1996, II, s. 64-73; Baybars el-

Sonuç

Tarih boyunca büyük güçlerin nüfuz mücadelelerine ev sahipliği yapmış olan el-Cezire Bölgesi, Türkiye Selçuklularının güneydeki dış siyasetlerinin en önemli cephesini oluşturmuştur. Ayrıca XII. Yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın ilk yarısında devrin en büyük güçlerinden olan Eyyûbîlerle bölgenin hakimiyeti için mücadele etmişlerdir. Her iki gücün nüfuz sahasını genişletme siyaseti üzerine inşa edilen bu mücadelede, sınırlar sık sık el değiştirmiş ve özellikle Ruha, Rakka, Harran ve Âmid gibi şehirler bu süreçte yakılıp yıkılmıştır. Fakat asıl sorun, Moğol tehlikesinin Anadolu ve Suriye'de iyice hissedildiği bu dönemde, I. Alâeddin Keykubad ve el-Melikü'l-Kâmil gibi devrin önemli iki hükümdarın tüm güçlerini savaş sahasında birbirlerine karşı kullanması olmuştur. İslam birliğinin birçok savaşta gayrimüslimlere karşı vermiş olduğu mücadelenin aksine bir iç mesele hüviyetine dönüşmesi, bu coğrafyaların Moğol istilasına açılmasına yol açmıştır. Böylelikle XIII ve özellikle XIV. yüzyılın siyasî, askerî, iktisadî ve içtimaî yönden bir kaos ortamına dönüşmesinin de temeli bu döneme ve bahsi edilen mücadelelere dayanmaktadır. Şüphesiz tarih varsayımlar üzerinden yazılamaz veya değerlendirilemez, lakin Moğolların batıya yürüyüşüne karşın birlik halinde durulsa ve mukabele edilse durum farklı olabilirdi. Zira Alaeddin Keykubad zamanında altın çağını yaşayan Türkiye Selçukluları; Selahaddin sonrası büyük bir bölünme yaşasalar da Eyyûbî meliklikleri ve Moğollara kafa tutmuş Harezmsahlar'ın ittifakı şüphesiz daha sağlam bir koruma kalkanı oluşturabilirdi. Üstüne dönemin İslam lideri olan Halifeden alınacak destek de durumun boyutunu farklı noktalara taşıyabilirdi.

Söz konusu durumların hiçbiri olmadığı gibi Anadolu'daki şehirlerin yaşadıkları yağma ve talan aslında Moğollardan da önce başlamış ve bu durum daha önce bahsettiğimiz gibi büyük bir kargaşa döneminin başlamasına neden olmuştur. Siyasî, askerî, iktisadî ve demografik yapının da değişmesine yol açmıştır. Ayrıca bu durum özellikle Anadolu'da Selçuklu sonrası bölgesel güçlerin varlığına son vermiş ve bu durum Osmanlılar zamanına kadar bütün bölgede hakim bir unsurun varlığını yok etmiştir. Şöyle ki, bu dönem itibarıyla küçük yerel siyasi teşekküllerin etkin olduğu

Mansûrî 1998, s. 20-22; İbnü'l-Cezerî 1988, 185; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 541-542; Aksarayî 2000, s. 35; *Anonim Selçukname* 1952, s. 48-49; Zehebî 1997, XLVII, s. 7; Makrizî 1956, I, s. 313; el-Aynî 1987, I, s. 120; İbn Tagrîbirdî 1963, VI, s. 347; Turan 2005, s. 451-457

yeni bir devrin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ne bölgede etkin olan Artuklular ne de Eyyûbilerden geri kalan melikler, eski ihtişamlarına geri dönememişlerdir. Mardin Artukluları ve Hısn Keyfâ Eyyûbîleri artık bölgede sadece kendi topraklarında etkili olan daha küçük yerel güçlere dönüşmüşlerdir. Selçuklular 1243 Köseadağ Bozgunu'ndan sonra hem Anadolu'daki prestijini kaybetmiş hem de kendisine tabi Türkmenlerin güvenini yitirmiştir. Özellikle Moğol valilerin Anadolu'yu yönetmek üzere atanmaları Türkmenlerin isyanlarına ve dahası II. Beylikler döneminin başlamasına yol açmıştır. Bu senaryo sadece bununla kalmamış el-Cezire Bölgesi, ilk olarak İlhanlılar ve Memlükler daha sonra da Timur-Akkoyunlular ile Memlükler arasında yaşanan savaşlar için bir mücadele ve hâkimiyet sahası haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKSARAYÎ, *Müsameratü'l Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- ALTUN, Ara, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi, İstanbul 1978, s. 80-84;
- ARTUK, İbrahim, "Dunaysır'da Artukoğullarının Ulu Camii", *Belleten*, X, Ankara 1946, s.167-169.
- AYNÎ, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli 'z-Zamân*, nşr. Muhammed M. Emin, I, Kahire 1987.
- BAYBARS el-Mansûrî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, thk. D. S. Richards, Beyrut 1998.
- BUNDÂRÎ, *Senai'l-Berku 'ş-Şâmî*, thk. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004.
- CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, I-III, Ankara 1988.
- EBU ŞAME, *er-Ravzateyn fî Ahbar ed-Devleteyn*, I-II, Beyrut 1997.
- EBU'L FİDÂ, *Muhtasar fî Ahbaru'l-Beşer*, nşr. Mahmud Deyyub, I-II, Beyrut 1997.
- EBU'L-FARAC, *Ebû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I-II, Ankara 1999.
- ERDEM, İlhan, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadelesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX, S. 30, Ankara 1997, s.359-378.
- GOTTSCHALK, H. L., *al-Malik al-Kamil von Egypten und seine Zeit*, Weisbaden 1958.

GOTTSCHALK, H.L., "Der Bericht des İbn Nazif al-Hamawi über die Schlacht von Jasyçimen (25–28 Ramadan/ 7–10 August 1230)", *WZKM*, Vien 1960, S.56, s.55-69.

İBN DOKMÂK, *el-Cevâhirü'l-semîn fi seyri'l-hülef 'âve'l-mülük ve'l-selâtin*, thk. Saïd Abdulfettah Aşûr, Kahire 1982.

İBN HALDUN, *Tarih İbn Haldun, Kitâb el-İber ve Divan el-Mübtedâ ve el-Haber fi Eyyam el-'Arab ve el-'Acem ve el-Berber ve men Asarahum min zev Sultân Ekber*, I-VIII, Beyrut 2006.

İBN KESİR 1995: İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, I-XV, İstanbul 1995.

İBN SİBAT, *Sidk el-Ahbar: Tarih-i İbn Esbat*, Thk. Abdülislam Tedmurî, I-II, Trablus 1993.

İBN ŞEDDÂD, Bahaeddin, *Sultaniyye fi el-Mehasin el-Yusufiyye*, nşr. Cemaleddin Şayyal, Kahire 1964.

İBN ŞEDDÂD, İzzeddin, *el-Alâku'l-Hatira fi Zikri Ümerai Şam ve'l-Cezire*, nşr. Y. Abbare, III/I-II, Dimaşk 1978.

İBN TAGRÎBİRDÎ, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Misr ve el-Kahire*, thk. İ. Ali Tarhan-M.Mustafa Ziyade, I-XVI, Kahire, 1963.

İBN VÂSİL, *Müferricu'l-Kurub Ahbar-ı Beni Eyyub*, nşr. Cemaleddin Şeyyali Kahire 1953-1960

İBN VÂSİL, *Müferricu'l-Kurub Ahbar-ı Beni Eyyub*, nşr. H. M. Rabi, IV, Kahire 1972.

İBN VÂSİL, *Müferricu'l-Kurub Ahbar-ı Beni Eyyub*, nşr. H. M. Rabi, V, Kahire 1977.

İBN VERDÎ, *Tarih İbn Verdî, Tetimmet'ül Muhtasar fi Ahbaru'l-Beşer*, I-II, Beyrut 1996.

İBNİ BİBÎ, *el-Evamirü'l-Ala İye Fi'l-Umuri'l-Ala İye*, çev. Mürsel Öztürk, I-II, Ankara 1996.

İBNİ BİBÎ, *Muhtasar Selçuk-name*, haz. M.H. Yinanç, İstanbul 2007

İBNÜ'L HALİKÂN, *Vefayatü'l-Ayan*, thk. İhsan Abbas, I-VII, Beyrut tz.

İBNÜ'L-ADİM, *Zübdetü'l-taleb min Tarih-i Haleb*, thk. Halil Mansur, Beyrut 1996.

İBNÜ'L-AMÎD, *Ahbar Eyyûbîyin*, nşr. Claude Cahen, BEO'dan tıpkıbasım, Port Said tz.

El-Cezîre Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyûbî Hâkimiyet Mücadelesi (1193-1243)

İBNÜ'L-CEZERÎ, *Havâdisü 'z-zaman ve enbâüh ve vefeyâtü 'l-ekâbir ve 'l-a 'yân emlin ebnâih/Muhtar Tarih-i İbnü 'l-Cezerî*, thk. Hızır Abbas Muhammed Halife el-Mendşedavî, Beyrut 1988.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi 't Tarih*, çev. Abdülkerim Özyaydın, XII, İstanbul 1989.

İBNÜ'L-İMÂD, *Şezeretü 'l-Zeheb fî Ahbar men Zeheb*, thk. Abdülkadir el-Eznavut-Mahmud el-EZNAVUT, I-IX, Dımaşk-Beyrut tz.

İBNÜ'L-NAZÎF, *Târîhu 'l-Mansûrî*, nşr. Ebu'l-Iyd Dudu, Cezayir 1981.

İSFAHÂNÎ, *el-Berku ş-Şâmî*, Nşr. R. Şeşen, CV, İstanbul 1979.

JANSKY, Herbert, “Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası”, *Zeki Velidi Togan 'a Armağan*, İstanbul 1955, s.117-126.

KAYA, Önder, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu 'da Eyyûbîler*, İstanbul 2007.

KAYMAZ, Nejat, *II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Devri*, Ankara 2010.

ALİ KILICI, “Kızıltepe (Koçhisar) Ulu Camii ve Onarımları”, *Makelelerle Mardin*, II, Ekonomi-Nüfus-Kentsel Yapı, İstanbul 2006, s. 290-306.

MAKRİZÎ, *Kitabu 's-Sulûk li Marifet 'ud-Duvel Mulûk*, nşr. Mustafa Ziyade, I, Kahire 1956.

MERÇİL, Erdoğan, “Sultan Selahaddin Eyyûbî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri”, *Belleten*, C LIV, S. 209, Ankara 1990, s. 417-425.

NESEVÎ, *Sîretü Celâleddin Mengübernî*, nşr. Mücteba Mînuvî, Tahran 1986.

NESEVÎ, *Sîretü Celâleddin Mengübertî-Histoire Du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti*, nşr. Ve Fransızca çev. O. Houdas, Paris 1895.

NESEVÎ, *Sîretü Celâleddin Mengübertî*, Türkçe çev. Necim Asım, İstanbul 1934.

ÖZBEK, Süleyman, *Selçuklu-Eyyubî İlişkileri (1175-1259)*, İstanbul 2019.

PETRUS İBN RAHİB, *Tarihu 'l-İbn Rahib*, nşr. L. Cheikho, Beyrut 1903.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'âtü 'z-Zamân fî Târîhi 'l-a 'yân*, haz. James Richard Jewett, VIII, Chicago 1907.

ŞEŞEN, Ramazan, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler-Memlukler (1193-1260)*, İstanbul 2007.

TANERİ, Aydın, *Celâleddin Harezşah ve Zamani*, Ankara 1977.

El-Cezîre Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyûbî Hâkimiyet Mücadelesi (1193-1243)

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1988.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005.

TURAN, Refik, "I. Alâeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti", *SÜSAMSD*, S. 3, Konya 1988, s.79-87

UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Ankara 2003.

YAFÎ'Î, *Miratü'l-Cinan ve İbretü'l Yakzan Ma'rife ma Yu'teber min Havadis ez-Zaman*, nşr. Halil el-Mansur, Beyrut 1997.

ZEHEBÎ, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, XLV, Beyrut 1997.

ZEHEBÎ, *Düvelü'l-İslam*, nşr. Hasan İsmail Merket-Mahmud el-Ernaut, I-II, Beyrut 1999.